

BİR BİLGİ KAYNAĞI OLARAK TASAVVUFTA KEŞFİN DEĞERİ

Doç. Dr. Reşat ÖNGÖREN*

ÖZET

Bu çalışmada keşfin bir bilgi kaynağı olarak değeri, bu yolla elde edilen bilginin kıymeti ve kişiye sağladığı faydası üzerinde durulmuştur. Sûfilere göre henüz seyru sülûkünü tamamlamamış olanların keşfinde değişik sebeplerden dolayı yanlışta ihtimâli bulunduğundan, elde edilen bilgiler Kitap ve Sünnet'le kontrol edilmelidir. "Sıddîklik", "mukarreblik" gibi mertebelere ulaşanların keşfi bilgileri ise doğruluk, kesinlik ve yanlışlıktan korunmuşluk açısından vahiy ile eşdeğerdedir.

Bu çalışmada ayrıca burhan ve delilin geçerli olduğu alanda keşifle ulaşılan bilgilerin, istidlâl yoluyla elde edilen bilgilerden farklı olmayacağı, dinî hükümleri doğru anlama bakımından keşfin icthadla benzer fonksiyonlar icrâ ettiği ortaya konmuş, sûfilerin açıklamalarına dayanılarak, keşfin kişiye sağladığı yararın îman ve amelde yakîn meydana getirmekten ibâret olduğu vurgulanmıştır.

SUMMARY

THE SIGNIFICANCE OF ILLUMINATION (KASHF) AS A SOURCE OF KNOWLEDGE IN SUFISM

This paper discusses the significance of illumination (kashf) as a source of acquiring knowledge in Sufism and assesses the importance of inspiration (ilham) and its benefits for those who experience such kind of mystical states. According to the Sufis, an inexperienced Sufi who has not yet reached a level perfection in his mystical journey can be mistaken by his experience of illumination. Therefore the knowledge acquired by inexperienced Sufi is not reliable and should be checked in the light of the Qur'an and the Prophetic traditions (Sunna). However, illuminations of those who brought near to God (mukarrebûn) in their mystical experience are reliable, because such inspirations are regarded as equal truth to the Qur'anic verses (revelation). Therefore the knowledge acquired through illumination can not be false as it is protected from falsehood.

This article also shows that according to the Sufis the knowledge acquired by illuminative experiences is equal to the knowledge acquired by reasoning in the material world. Thus, illuminative knowledge is as valid as the juristic reasoning (ictihad) in understanding religious rules. In conclusion this article emphasizes that illuminative experiences enable the believers to become convinced about the truthfulness of their faith and satisfied about their deeds.

* * *

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Tasavvuf yoluna girenlerin belli bir mücâhede şeklini uyguladıkları bilinmektedir. Bu mücâhede sırasında meydana gelen keşf hâlinin sūfîler nazarında ayrı bir önemi vardır. Zira keşf hâlini yaşayan mürid, özellikle duyu organları ve aklın yetersiz kaldığı metafizik alanda bâzı bilgilere ulaşmaktadır. Kaynaklarda muhtelif vesîlelerle temas edilen bu hâl, henüz değişik boyutlarıyla ele alınıp yeterince değerlendirilmiş değildir. Bu çalışmada, farklı mâhiyet ve derecelerde beliren keşfin bir bilgi kaynağı olarak değeri, bu yolla elde edilen bilginin kıymeti ve kişiye sağladığı faydası üzerinde durulacaktır.

Genel olarak mânevî perdenin açılmasıyla doğru bilgiye ve gaybe âit konulara vâkıf olma anlamında kullanılan *keşf*, kalbe gelen bilgi anlamındaki *ilham* ile birlikte "keşf ve ilham" şeklinde kullanıldığı gibi, keşfin en ileri boyutu olan *müşâhede* ile birlikte "keşf ve müşâhede" şeklinde de kullanılmaktadır. Zaman zaman keşfi ifâde için *ilham* teriminin de kullanıldığı ve bununla hem keşfin hem de o sırada meydana gelen bilginin birlikte kastedildiği anlaşılmaktadır. *Keşfîmükâşefe* tek başına zikredildiğinde ise, bunun genellikle *müşâhede* ve *ilhâmı* da içeren bir ıstılah olarak kullanıldığı görülmektedir.¹ Bâzı sūfîlerin bu ıstılahları birbirlerinin yerine kullanmaları sebebiyle, çoğu defa maksatları tam anlaşılamadığından, ilk bakışta, kendi içlerinde çelişkiye düştükleri izlenimi doğsa da, bir bütün hâlinde ele alındığında görüşlerinde her hangi bir çelişkinin olmadığı fark edilmektedir.

İleri gelen sūfîlerin açıklamaları bir araya getirildiğinde keşf hâli ve mertebeleriyle ilgili şunları söylemek mümkündür: Keşf "muhâdara", "mükâşefe" ve "müşâhede" olmak üzere üç mertebede meydana gelmektedir. Kalbin Hakk'ın huzûrunda olması anlamına gelen muhâdara başlangıç hâli olup ilim ehlinin mertebesidir. İlme'l-yakîn de denilen bu mertebe tefekkür, istidlâl ve kesb ile gerçekleşir. Muhâdaradan sonra mükâşefe hâline ulaşmaktadır. "Kalb" veya "sır" gözünün açılmasıyla gayb âleminin görüldüğü bu mertebede delîl, akıl ve duyu organlarına ihtiyaç duyulmaz. Ayne'l-yakîn mertebesi de denilen bu mertebeye ve sonrası tamâmen Allah'ın lütfuyla (vehbî) gerçekleşmektedir. Mükâşefeden sonra meydana gelen müşâhede hâli ise açık bir şekilde kalbin veya sırrın Hakk'ı görmesidir. Buna aynı zamanda hakka'l-yakîn mertebesi de denir.²

1 "Feth", "basîret" ve "muâyene" de keşfe yakın mânalar ifâde eden terimlerdir. Ayrıca ilk dönemde bâzı sūfîlerin "firâset" tâbirine de keşf anlamı verdikleri görülmektedir (Meselâ bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye* [thk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerif], Kahire, ts., II, 481).

2 Bk. Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* (nşr. Mahmud Emin Nevâvî), Kahire 1980, s. 105, 129-130; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 223, 245-246; Hücvirî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-mahcûb* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 270, 436, 474, 523; Ebu İsmâil Abdullâh-ı Herevî, *Menâzilü's-sâirîn ile'l-Hakk'ü'l-mübîn*, Kahire 1908, s. 43-44; Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer Sührerdevî, *Avârifü'l-meârif* (*İhyâu Ulûmiddin* V. cildi içinde), Kahire 1968, s. 357.

Keşf, tasavvuf ehlinin yanı sıra bâzı kelâm âlimleri, felsefeciler ve Şîa'ya göre de güvenilir bilgi kaynaklarından biridir.³ Öte yandan zâhir ehlince kabul edilen "burhan ve delil" (duyu organları, akıl ve istidlâl bunun içindedir) sûfilerce de bir bilgi kaynağı olarak kabul edilir. Keşfin ilk mertebesi "muhâdara"nın tefekkür, keşf ve istidlâl ile gerçekleştiğinin belirtilmesi bunu göstermektedir. Ancak sûfiler bu kaynaklara geçerli oldukları alan (fizik-metafizik), ilgilendikleri konu/obje (Allah-mâsivâ), elde edilen bilginin kesinliği ve sâhibinde meydana getirdiği yakîn/tatmîn açısından farklı değerler yüklemişlerdir. Örneğin burhan ve delil metafizik alanda yetersiz görülmüş, daha çok fizik alanda geçerli olabileceği kabul edilmiştir. Metafizik alanda ise esas geçerli kaynak, onlara göre, seyr u sülûk sırasında yaşanan keşf hâlidir. Çünkü seyr u sülûk esnasında kalpler bir ayna hâline gelmekte ve mânevî âlemde ilmin ana kaynaklarını göreyerek oradan yararlanmaktadır.⁴ Bu sebeple mürîdin bir kısım sırlara ve bâzı gayb bilgilerine vâkıf olması söz konusudur.⁵

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, sülûk esnâsında elde edilen bilginin doğruluk ve kesinlik ölçüsü, yaşanan keşfin derecesine göre farklılık arz edebilmektedir. Örneğin Hücûrî (ö.465/1072 [?]) bu hususta şöyle bir açıklama yapmıştır: "Bir tâife 'mârifet ilhamdır' diyor. (Oysa) bu imkânsızdır. Çünkü mârifette hakkın da bâtılın da bir delili vardır. Halbûki doğru-yanlış konusunda ilham ehli için bir delil yoktur... İlham aldığını iddia edenlerin birinin dediği diğerinin dediğini tutmadığına göre, hatta birbiriyle çelişen bilgiler ileri sürdüklerine göre, bunların iddîaları şerîat ile kontrol edilmelidir. Şerîata aykırı olan bir söz ilham olamaz... İmdi mârifet şerîattır, nübüvettir, hidâyettir; ilham (ise böyle) değildir. Ve mârifet konusunda ilhâmın hükmü her bakımdan bâtıldır."⁶

Hücûrî'nin burada, tasavvuftaki genel kullanımı dikkate alındığında "mârifet" terimi ile keşfin en ileri boyutu olan müşâhede hâlinde gelen bilgiyi, "ilham" ile de mükâşefe mertebesinde gelen bilgiyi kasdettiği söylenebilir. Nitekim son dönem mutasavvıflardan Ahmed Avni Konuk da (ö.1938), rabbânî tecellî olarak tavsif ettiği müşâhededede herhangi bir hatanın söz konusu olmadığını, rûhânî tecellî olan mükâşefede ise hata olabileceğini belirtmiştir.⁷ İşte keşfle gelen bilginin, yaşanan mertebeye göre hatalı olma ihtimâli bulunduğu için, keşfi bilgiyi öncelikle hatâ meselesiyle birlikte ele alıp değerlendirmek gerekmektedir.

3 Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", *DİA*, XXII, 98-99.

4 Sühreverdî, *Avârif*, s. 67.

5 Ebû Abdurrahman Sülemî, *Menâhicü'l-ârifin* (Tercümesiyle birlikte nşr. Süleyman Ateş [*Tasavvufun Ana İikeleri Sülemî'nin Risâleleri*]), Ankara 1981, s. 16.

6 Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 403.

Keşfî Bilgide Hata Meselesi

Keşfte hata meselesini tasavvufun önemli şahsiyetlerinden İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) meşhur eseri *Mektûbât*'da değişik boyutlarıyla ele almıştır. Ona göre keşfte yanılmanın bir çok sebebi vardır. Bunlardan birisi, ilham alan kişinin kendi yanlış sezgileri ile ilhâmı karıştırarak hepsinin keşf mahsulü olduğunu zannetmesi, bâzen de keşf yoluyla ya da rûyâda gördüğü gaybe âit şeyleri, görüldüğü gibi sanıp zâhirî mânâsına hamlederek yanlış bir hükme varmasıdır.⁸ Diğer yandan levh-i mahfuzdaki kazâî hükümlerin bir kısmının değişmez (kazâ-i mübrem) bir kısmının ise değişebilir (kazâ-i muallak) olması da yanılığa sebep olabilir. Keşf sâhibine, meselâ, bir kimsenin bir ay sonra öleceğine dâir levh-i mahfuzdan bir bilgi zuhûr ettiğinde, o, ilk anda bu bilginin hangi kısımdan olduğunu bilemeyebilir. Bu sebeple keşfine dayanarak verdiği bilgide hata eder.⁹ İmâm-ı Rabbânî ayrıca keşfî bilgiyi şeytanın bulandırmasından söz etmektedir.¹⁰ Keşf sâhibi bu durumda hatâlı bilgileri bağlı olduğu nebînin vahiy ile getirdiği prensiplere; yâni şerîatın naslarına bakarak düzeltilmelidir. Şerîatın açık hüküm koymadığı yerde ise keşf ile bir şeyin hak ya da bâtil olduğuna kesin karar vermek gerçekten çok zordur (müşkildir). Çünkü ilham kat'î değil zannîdir.¹¹ Böyle bir durumda hata eden sûfî, içtihadında hatâ eden müctehid gibi sayılır. Eğer bu kimseler sülûklerini tamamlayamaz ve o halde kalırlarsa, umulur ki Allah onları sorumlu tutmaz. Bu şekilde yolun yarısında olan sûfiler için en uygun olanı, yolun sonuna ve hakîkatına erinceye kadar, keşf ve ilhâmını din âlimlerinin görüşlerine göre düzeltip, onlara uymasıdır. Çünkü âlimlerin delil ve dayanakları, vahiy ile kesin ilme kavuşmuş olan peygamberlerdir... Kitap ve Sünnet'in gerektirdiği şekilde inanmak nasıl gerekli ise, bu iki kaynaktan müctehid imamların çıkarıp ortaya koydukları hükümlerle de amel etmek aynı şekilde gereklidir.¹² İmâm-ı Rabbânî yanılmanın bir başka sebebi olarak, sülûk esnâsında mürfîdin mânevî sarhoşluk (sekr) içinde bulunmasını zikreder. Ona göre ancak sülûkünü

7 Ahmed Avni Konuk, *Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (nşr. Mustafa Tahralı), İstanbul 1992, s. 200.

8 Rabbânî Ahmed Serhendî, *Mektûbât*, Mekke 1316 H, I, Mektup 217.

9 Rabbânî, I, *Mektup* 217.

10 Tasavvuf tarihinde bunun bir çok örneği vardır. Meselâ Sehl b. Abdullah'a (ö.273 veya 283/896) bir müridi gelerek, her gece Allâh'ı baş gözüyle gördüğünü söylemiş, şeytanın bu adamı aldattığını anlayan Sehl "Bir daha görürsen yüzüne tükür" diyerek onu şeytanın tasallutundan kurtarmıştır (Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Mâhiyeti [Şifâü's-sâil "Giriş" yazısı]*, İstanbul 1984, s. 42). Yine Zeyniyye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Zeynüddin Hâfî de (ö.838/1435) Horasan'da izinsiz halvete giren bir müridinin şeytan tarafından aldattıldığını ve Hızır'dan aldığını zannettiği bilgilerle bir sürü kitap te'lif ederek kendisine getirdiğini anlatmaktadır. Şeyh bu mürfîdini uyarı ve yazdıklarını imha etmesini söylemiştir (bk. Reşat Öngören, *Fâtih Devrinde Belli Başlı Tarikatlar ve Zeyniyye* [Yüksek Lisans tezi], İstanbul 1990, s. 125).

11 Rabbânî, I, *Mektup* 107.

12 Rabbânî, I, *Mektup* 286; ayrıca bk. I, *Mektup* 157. Bâzi sûfilerin "Tarikat şerîata uymalıdır", "Şeriat tarafından uygun görülmeyen haller bâtildir" gibi sözleri de aynı anlamda söylenmiş sözlerdir.

tamamlayıp siddîkiyet makâmına ulaşanlar bu halden kurtulur. Siddîkiyet makamının altındaki her makamda sekir hâlinden bir miktar vardır.¹³

Keşfî bilgide böyle yanılma ihtimâli olduğundan, bir çok mutasavvıf müridin ilim sâhibi olmasını gerekli görmüştür. Şihâbüddin Sühreverdî (ö. Muharrem 632/ Eylül 1234), özellikle ilmî yönü zayıf olan kimselerin kalbinde Hak'tan gelen seslere (havâtır) benzeyen fakat O'ndan olmayan mesajların ortaya çıkabileceğini belirtir ve ilimde derinleşmiş kimselerden başkasının bunu farkedemeyeceğini vurgular.¹⁴ Kuşadalı İbrâhim Halvetî'nin (ö.1845) ilmi sülûkün yarısı sayması da¹⁵ bu sebeple olmalıdır. İmam Gazzâlî (ö.505/1111) bu hususta şöyle demiştir: "Nice sûfiler var ki, yirmi sene bir hayâl üzerinde kalmışlardır. Şâyet bu yola girmeden önce ilim sahibi olsalar, o hâlin hayâl olduğunu hemen anlarlar ve kendilerini kolaylıkla kurtarabilirlerdi."¹⁶ Ayrıca *Avârifü'l-maârif*'te kalbe gelen mesajın (havâtır) doğrusunu yanlışından ayırt edememenin ilimde noksanlık vb. sebeplerle birlikte, kişinin yiyip içtiğine haramın karışması da özellikle belirtilmiştir.¹⁷

Sülûk merhalelerini geçmekte olan sûfinin, karşılaştığı bir takım tehlikelerden korunması ve gönlüne doğan ilhâmın şeytânî mi yoksa rahmânî mi olduğunun tesbîti için, ayrıca bir rehber ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸ Hatta tasavvuf ehli olmayan İbn Haldun'a göre bile sülûk esnâsında rehber şeyhe ihtiyacı farz ve zarûret derecesindedir. Zira müridin yaşadığı haller gizli ve sonsuzdur. Bunlardan birisine fesat karışırsa, diğerlerine de bulaşır. Çünkü her hal bir önceki hâlin üzerine bina kılınmıştır. Hallerdeki fesattan maksat zıtlarının husûle gelmesidir. İşte sâlikin helâki burada meydana gelir. Zira bir kere fesat bulaşır, irâde dışında olduğu için onun telâfisi ve ıslahı artık mümkün olmaz... Eğer sâlik olgun bir şeyhin denetimi altında bulunursa sülûk doğru bir yol tâkib eder, tehlikelerden emin olur, aldanma endişesi kalmaz. Çünkü şeyh daha önce bu yolda yürümüş, hallerin nereden ve nasıl doğduğunu, engellerin nerede önüne çıktığını görmüştür.¹⁹ O sebeple sûfiler Hz. Peygamber için Cebrâil'in vahiy

13 Rabbânî, I, *Mektup* 41.

14 Sühreverdî, *Avârif*, s. 318.

15 Bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî: Hayâtı Düşünceleri Mektupları*, İstanbul 1982, s. 93.

16 Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddin*, Kahire 1967, III, 26.

17 Sühreverdî, *Avârif*, s. 317.

18 Ebû Abdurrahman Sülemî, *Cevâmiu âdâbi's-sûfiyye* (Tercümesiyle birlikte nşr. Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 91.

19 Abdurrahman b. Haldun, *Şifâi's-sâil li tehzîbi'l-mesâil* (nşr. Muhammed B. Tavit et-Tancı), İstanbul 1958, s. 74-76. Tasavvuf yolunda mürid her an yanılma ve sapma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için sûfiler, "Şeyhi olmayan mürid ebediyen felah bulmaz" demişlerdir. Bâyezid-i Bistâmî'nin "Üstadı olmayanın imâmî şeytandır" ifâdesi de (bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 735) aynı sebebe dayanmaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, sûfiler bu sözleri, tasavvuf yoluna giren kimseler için söylemiştir. Nitekim bu ve benzeri sözler umûmiyetle "mürîde nasihat" bölümlerinde geçmektedir. Bunların tasavvufa intisap etmemiş olanlar için söylenmediği açıktır.

emîni olduğu gibi, müridler için de şeyhin ilham emîni olduğunu söylerler ve vahiyde nasıl Cebrâil'in ihâneti olmazsa, ilhamda da şeyhin ihâneti olmaz derler.²⁰

K e ş f v e V a h i y

Keşfi bilgide yanılma, öyle anlaşılıyor ki, daha çok seyru sülûk esnâsında söz konusu olmaktadır. Sülûkünü tamamlayıp belli bir mertebeye ulaşanların keşfi bilgisinde ise genellikle hata olmayacağı belirtilmiştir. Zira bu kimselere gelen bilginin doğruluğu, kesinliği ve kaynağı açısından *vahiy* ile eşdeğerde olduğu kabul edilmektedir. İmam Gazzâlî meşhur eseri *İhyâ'* da, ilham ile meydana gelen ilmin sebebi, mahalli ve ilim olması bakımından vahiy ile hiç bir farkı olmadığını, aralarındaki tek farkın vahiyde ilmi getiren meleğin görülmesi olduğunu belirtir.²¹ Gazzâlî'nin bu görüşü daha sonra gelen önemli mutasavvıflar tarafından da benzer ifâdelerle tekrarlanmıştır. Örneğin Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) "Sûfîlerin kaynağı peygambere vahiy getiren meleğin kaynağı ile aynıdır; onlar zâhîrde Peygamber'e uymak sûretiyle uyguladıkları ahkâmı sırda Allah'tan almaktadırlar"²² derken, Azîzüddin Nesefî (ö.681 veya 699/1300) bu hususta şöyle bir açıklama yapmaktadır: Rûhunu saf hâle getiren insanın gönlüne melekler bir şeyler atarlar. Bu uyanıklık hâlinde olursa *ilham*, uykuda olursa *doğru rûyâ* adını alır. Eğer melekler gökten yere inip, bir şekle bürünerek Peygamber'e görünürler ve Allâh'ın sözünü ona iletirlerse bu da *vahiy* adını alır.²³ İmâm-ı Rabbânî de seyru sülûkünü tamamlayıp siddîklik makâmına ulaşanlara gelen bilgi ile peygambere gelen vahiy aynı görür ve aralarında birinin vahiy diğerinin ilham ile elde edilmesinin dışında bir fark olmadığını belirtir.

Sûfîlerin çoğu (yukarıda işâret edilen mertebelerde gelen) bilgiyi, doğruluğu ve kesinliği açısından vahiy ile eşdeğerde gördükleri gibi, aynı zamanda bu bilginin şeytan ve nefsin müdâhalesinden korunmuş olması bakımından da vahiy ile aynı olduğunu kabul etmektedirler. Onlara göre nübüvvet makâmı nasıl şeytanın vesvesesinden korunmuş ise, mükâleme ve mühâdese mahallinde bulunan (ilham alan) kimse de şeytanın fitne ve vesvesesinden korunmuştur. Böyle

²⁰ Sühreverdi, *Avârif*, s. 282.

²¹ Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 25.

²² Muhyiddin b. Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, (Haz. Ebu'l-alâ Affif), 1946, s. 63; ayrıca bk. a. mlf., *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, ts. I, 150.

²³ Azîzüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Mes'alesi: İnsân-ı Kâmil* (trc. Mehmed Kanar), İstanbul 1990, s. 106, 108, 143, 144.

²⁴ Rabbânî, I, *Mektup* 41. İmâm-ı Rabbânî vahiy ile ilham hakkında böyle kesin hükme varmakla birlikte, yine de ilham alan kişinin nefis sahibi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, kendisinden kaynaklanan bir hatanın olabileceği ihtimâlini belirtmektedir. Vahiy hata ve yanlışlıktan korunmuş olan melek vâsıtasıyla geldiğinden doğruluğu kesindir. İlhâma gelince, her ne kadar onun mahalli pek yüce makam olan *kalb* ise de, kalbin akıl ve nefisle bir miktar afâkası vardır. Nefis, tezkiye sûretiyle mutmainne derecesine de çıksa, asla kendi sıfatlarından vazgeçmez. Bunun için o alanda hata meydana gelebilir. Binaenaleyh bu mertebede de ilham ile elde edilen bilgi *zannîdir* (Rabbânî, I, *Mektup* 41).

bir kimsenin kalbine şeytan hiç bir yönden giremez. Eğer bir teşebbüsü olursa, o kimse bunu hemen fark eder.²⁵

Keşf ve İctihad

Tasavvuf ehli doğruluk, kesinlik ve korunmuşluk açısından vahiy ile eş-değerde gördüğü keşfi bilginin, dinî nasları yorumlama ve bunlardan hüküm çıkarma noktasında önemli fonksiyonlar icrâ ettiğini belirtmektedirler. O sebeple, şeriatı en iyi sûfiler bilebilir demişlerdir.²⁶ Zîra onlara göre Kur'ân'ın işaretlerini, sâdece, sırrını mâsivâdan (ekvân) temizleyenler anlar.²⁷ Nitekim bu yolla sûfiler Hz. Allâh'ın, Resûlullah'ın (a.s.) ve velîlerin sözlerinin hakikatını levh-i mahfuzdan görüp okumaktadırlar.²⁸ Hatta Allah onların gönlüne, emirlerini daha iyi anlamaları için hitâbından neyi kastettiğini açıp vermektedir.²⁹ Zâten tasavvuf yoluna girip yol almanın gâyelerinden birisi, kısa ve kapalı (mücmel) bilginin geniş ve açık hâle gelmesidir.³⁰

Yukarıdaki ifâdeler gösteriyor ki, sûfiler keşf yoluyla Kitap ve Sünnet'in özellikle muğlâk meselelerinde Allah'ın ve Resûl'ünün murâdını bilme imkânına sâhip olmaktadır. Bunun anlamı şudur: Keşf ile şeriatı yeni bir şey ortaya konmuyor, ancak açık olmayan hükümler anlaşılır hâle getirilebiliyor. Bu durumda keşf ile icthad, nasların anlaşılması konusunda benzer fonksiyonlar icrâ ediyor demektir. Dolayısıyla fıkhıta belirlenen, "İctihad müsbet değil muzhirdir" (İctihad dinde yeni bir hüküm getirmez, sâdece mevcut olanın daha iyi anlaşılmasını sağlar) prensibi tasavvufta keşf için geçerli görülmektedir. Ancak tasavvuf ehli nazarında belli bir mertebeye ulaştıktan sonra gelen keşfi bilginin icthada göre bir üstünlüğü vardır ki, o da icthadda hata söz konusu iken keşfte böyle bir ihtimâl bulunmamasıdır. O yüzden İbnü'l-Arabî, fakihlerin ortaya koyduğu bir hükmün yanlış ya da doğru olduğunu Allah dostları keşf yoluyla bilirler³¹ demiştir. Ancak ona göre sûfiler yanlış olduğunu bildikleri hususlarda fakihlere müdâhale etmezler. Kendileri ise doğru bildikleri şekilde amel etmek zordur. Zîra bu durumda onlar, icthad eden müctehid gibidirler. Müctehid icthadının hilâfına nasıl amel edemezse, sûfi de keşfinin hilâfına amel edemez.³²

25 Sühreverdî, *Avârif*, s. 316. Ayrıca Hakîm Tirmizî'nin (ö.320/932) bu husustaki görüşleri için bk. Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, XV, 197.

26 İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 151.

27 Ebû Abbas b. Atâ, *Tefsîr*, (*Nusûsu sûfiyye gayru menşûre li Şakîk el-Belhî, İbn Atâ el-Edmî, el-Nifferî=Trois Oeuvres Inédites de Mystiques Musulmans*, Ed. Paul Nwiya), Beyrut 1986, s. 155.

28 Akşemseddin Muhammed b. Hamza, *Makâmât-ı Evliyâ* (haz. Ali İhsan Yurd-Mustafa Kaçalin, *Akşemseddin Hayâtı ve Eserleri* isimli eserin içinde), İstanbul 1994, s. 340.

29 Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma'* (nşr. Abdülhalim Mahmud-Tâhâ Abdülbâkî Sürur), Mısır 1960, s. 37.

30 Şâh-ı Nakşibend'in bu sözü için bk. Rabbânî, I, *Mektup* 84.

31 İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 151.

32 İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 151.

Esasen tasavvuf ehli değişik açılardan vahiy ile eşdeğerde gördüğü keşfî bilginin, burhan ve delilin geçerli olduğu alanda istidlâlî olarak elde edilen bilgilerle de çelişmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. İmam Gazzâlî ilhâmî bilgi ile, çalışarak kazanılan (kesbî) bilginin mâhiyeti, yeri ve sebebi bakımından birbirinden farkı olamayacağını, aralarındaki tek farkın, ilhâmî bilginin aradaki perdenin açılması sonucu elde edilmesi olduğunu belirtmektedir.³³ Bunu şöyle bir misalle anlatmıştır: Bir hükümdarın huzurunda Çinliler ile Romalılar nakış san'atında birbirlerine üstünlük taslarlar. Bunun üzerine hükümdar, "Herkes san'atını gösterebilir, kimin daha üstün olduğunu anlarız" diyerek sanatkârlardan hünerlerini göstermelerini ister. Tarafların yaptıklarını mukayese etmek kolay olsun diye, bir odanın karşılıklı iki duvarından biri Çinliler'e, diğeri de Romalılar'a tahsis edilir. Birbirlerinin yaptıklarını görmemeleri için de araya bir perde çekilir. Romalılar çeşitli boyalarla çalışarak süslü işlemler meydana getirirken Çinliler sürekli cilâ ile duvarı parlatmaya çalışırlar. Nihayet Romalılar biz işimizi bitirdik deyince, Çinliler biz de bitirdik deyip kenara çekilir. Hükümdarın Çinliler'e "Nasıl olur, siz bir şey yapmadınız ki" şeklindeki mukâbelesine onlar, aradaki perdeyi kaldırırsanız o zaman görürsünüz, diye cevap verirler. Perde kaldırıldıktan sonra hükümdar, önce Romalılar'ın ince san'atını hayranlıkla seyrederek ve şaşkınlık içinde kalır. Ardından diğer duvara dönünce şaşkınlığı daha da artar. Zira Romalılar'ın bütün yaptıkları, cilâ ile ayna hâline gelen Çinliler'in duvarına aksetmiştir. Üstelik burada daha güzel görünmektedir.³⁴

İmam Sühreverdî de "ilm-i verâse" diye tâbir ettiği mutasavvıfların bilgisinin, ulemânın çalışarak elde ettiği bilgilerle (ilm-i dirâse) mukayesesini, Gazzâlî'ye benzer bir şekilde yapmakta ve bunun için "süt istiâresi"ni kullanmaktadır. Ona göre *ilm-i dirâse* süt ise, *ilm-i-verâse* süttten elde edilmiş tereyağı gibidir.³⁵ Şâh-ı Nakşibend'in, "Delille elde edilen bilgi, tasavvuf yolunda ilerleyen kimse tarafından bizzat görülür hâle gelir"³⁶ şeklindeki sözü de aynı şeyin ifâdesidir. İmâm-ı Rabbânî ise bu husustaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: Seyru sülûk mertebeleri bitip, vilâyet derecelerinin en sonunda vusûl elde edilince sûfîlerin îman ve îtikadlarıyla, âlimlerin îtikadları arasında hiçbir fark kalmaz. Şu farkla ki, bu îtikad sûfîler için keşf ve ilham yoluyla meydana gelirken, âlimler için nakil ve istidlâl yoluyla meydana gelmektedir.³⁷

Tabîî burada sözü edilen *istidlâlî bilgi*, sarîh akıl ve sahih nakil ile elde edilen doğru bilgi ve buna bağlı olarak meydana gelen sağlam îtikadlardır. Yok-

33 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 25.

34 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 28-29.

35 Sühreverdî, *Avârif*, s. 81.

36 Bk. Rabbânî, I, *Mektup* 84.

37 Rabbânî, I, *Mektup* 286.

sa yanlış icthad ve yanlış itikadın keşfle te'yîd edilmesi gibi bir şey söz konusu değildir. İbn Arabî, kanâatimce bu husûsa işâret etmek için, keşfin verileriyle şerîatın verilerinin aynı olacağını kabul ettiği halde,³⁸ keşfi bilginin burhan ve delille ortaya konulan bâzı bilgilerden farklı olabileceğini, fukahânın icthadla elde ettiği bir kısım hatalı bilgilerin keşfle ortaya çıkacağını belirtmektedir.³⁹

K e ş f v e G a y b B i l g i s i

Duyu organları ve aklın yetersiz kaldığı metafizik alanda tasavvuf ehline göre esas geçerli bilgi kaynağının keşf olduğu daha önce kaydedilmişti. İşte bu hâli yaşayan âriflerin bâzı gayb bilgilerine ve henüz zuhûra gelmemiş kader hükümlerine vâkıf olabildikleri belirtilmekte,⁴⁰ Hz. Peygamber tarafından "muhaddeslerden" olduğu bildirilen Hz. Ömer'in de, İbn Abbas'ın dediğine göre ince bir perde arkasından "kaza"ya baktığı nakledilmektedir.⁴¹ Keşf hâlinde sûfiler geleceğe âit konulara acaba nasıl muttalî olabilmektedirler? Bu husûsu XIII. asrın önemli mutasavvıflarından Azîzüddin Nesefî şöyle açıklamıştır: Gayb âleminde bir takım melekler bulunmaktadır. Bu âlemde zaman ve zaman ötesi olmadığı için geçmişte olmuş olan, şimdi var olan ve gelecekte meydana gelecek olan her şey hâzır durumdadır. Meleklerin bu âleme vâkıf olması, gaybe değil hâzır olana vâkıf olması demektir. Gönül aynasını parlatmayı başaran kimselerin ruhlarıyla oradaki melekler arasında bir münâsebet meydana geldiğinde, bu temiz ruhlar ile melekler karşı karşıya duran iki saf ayna gibi olurlar. Melekler bilince, o bilgiler bu kimselerin gönül aynasına da akseder.⁴²

Ancak burada çok önemli bir noktanın akıldan çıkarılmaması gerekir: sûfilerin ulaştıkları keşfi bilgiler duyu organlarıyla ve onların verilerini kullanan akılla elde edilmediği için, onlardan bir kısmının ifâdesi imkânsız gibidir. Nitekim bazı mutasavvıflar bu bilgilerin açıklanamayacağını, ancak vâsitasız tecrübeyle bilinebileceğini söylemiştir. Bir köre kırmızının ne demek olduğu açıklanamayacağı gibi, o bilgiler de izah edilemez. Bu durumda sûfi onu muğlak ve şaşırtıcı mecazlar ile ifâde etmeye çalışır.⁴³ Hatta İmâm-ı Rabbânî kendisine gelen bazı bilgileri remz ve işâretle dahî anlatamayacağını, bunların nübüvvet kaidilinden iktibas edildiğini ve Ebû Hüreyre'nin "Şâyet açıklarsam şu boğaz kesilir"⁴⁴ diye ifâdeye koyduğu türden bilgiler olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

38 İbn Arabî, *Fütûhât*, IV, 19.

39 İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 151.

40 Ebû Abdurrahman Sülemî, *Mes' eletü derecâti's-sâdikîn* (Tercümesiyle birlikte nşr. Süleyman Ateş [*Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*]), Ankara 1981, s. 148; a.m.f., *Menâhicü'l-ârifin*, s. 16.

41 Sülemî, *Mes' eletü derecâti's-sâdikîn*, s. 148.

42 Nesefî, *İnsân-ı Kâmil*, s. 106-109.

43 Ebu'l-Alâ Affî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1975, s. 103.

44 Buhârî, *İlim*, 42.

45 Rabbânî, I, *Mektup* 267.

Sûfîler bir takım gayb bilgilerinin yanı sıra Allâh'ı gerçek mânâda bilme (mârifet-i ilâhî) ve O'na inanmanın da ancak keşf yoluyla gerçekleşeceğini ileri sürmüş ve bu hususta aklın yetersizliği üzerinde durmuştur. Sahih burhanla ulaşılan ilmin Allâh'ın varlığı ve birliği hakkında şüpheleri giderebileceği ve şirk koşanları iknâ edebileceği kabul edilse de; Allâh'ın bilgisine (mârifet) keşften başka bir yolla ulaşılamayacağı vurgulanmaktadır⁴⁶. Onlara göre Allah'ı (ı bilmek) için akıl sahibi nasıl delîle muhtaç ise, akıl da bu konuda delîle muhtaçtır. Çünkü akıl mahluktur; yaratılmış şey yalnız yaratılmış olanlar hakkında delîl olabilir.⁴⁷ Ayrıca akıllar mîzâçlara tâbîdir. Herkesin mîzâcı farklı farklı olduğu için, aklın verileri de farklı olur ve birbirini tutmaz.⁴⁸ Ebû Hüseyin Nûrî (ö.295/907) "Allâh'ın varlığına delîlin nedir?" diye soranlara, "Allah'tır" diye cevap vermiş. "Aklın bu husustaki rolü nedir?" diye sorulunca da "Akıl âcizdir, o ancak kendisi gibi bir âcize delâlet edebilir" demiştir.⁴⁹ Ben Mevlâ'mı deliller ile biliyorum diyen Sehl b. Abdullah'a (ö.273 veya 283/896) sûfînin biri şu şekilde tepki göstermiştir: "Yazık sana! Rabb'ini deliller ile bilen şiddetler denizinde boğulur... Ben Mevlâ'mı Mevlâm ile bilirim... Hiç kimse O'nu akıl ve re'y yoluyla bilemez."⁵⁰ O sebeple Bâyezîd-i Bistâmî (ö.234/848 [?]) "Ya Rab! Bana kendini kendin anlat, çünkü sen anlatmadan ben seni anlamıyorum" diye dua etmiştir.⁵¹

İmam Gazzâlî, avâmın taklid ile benimsedikleri îmanı ilk mertebe, kelimcülerin istidlâl tarîkini de kullanarak benimsedikleri îmanı avâmın derecesine yakın olmakla birlikte ikinci mertebe, âriflerin yakîn nûruyla müşâhede sonucu ulaştıkları îmanı ise en ileri mertebe olarak görmektedir.⁵² Bunu ifade için bâzı sûfîler "Allah'a inanmak O'nun ulûhiyetini müşâhede etmektir" demişlerdir.⁵³ Allâh'ın varlığını ve birliğini tasdîk sadedinde söylenen şehâdet kelimesine "Eşhedü" ile başlanması da bu husûsa işâret etmektedir. Nitekim İmam Kuşeyrî (ö.465/1072) yolun başında olan kimselerin, Allah'ın varlığını ve birliğini deliller ile bileceğini, ancak *mükâşefe* hâline geldiğinde gayb âlemi ile arasındaki perdelerin kalkmış olması ve Allah'ın sıfatlarıyla ünsiyet hâlinde bulunması sebebiyle delil üzerinde düşünmeye ihtiyacı kalmayacağını belirtmiş, *müşâhede* hâline ulaştığında ise bizzat Hakk'ın zuhûr edeceğini açıkça dile getirmiştir.⁵⁴

46 İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 158.

47 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 78.

48 Abdülvahhab Şârânî, *ed-Dürerü'l-menşûre fi beyâni zübedi'l-ulûmi'l-meşhûre*, İstanbul Üniversitesi Ktp., AY, nr. 2382, vr. 11a.

49 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 78; ayrıca bk. Serrâc, *el-Luma'*, s. 63; Ebû Abdurrahman Sülemî, *Kitâbü'l-mukaddime fi't-tasavvuf* (Tercümesiyle birlikte nşr. Süleyman Ateş [*Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*]), Ankara 1981, s. 103.

50 Sülemî, *Kitâbü'l-mukaddime fi't-tasavvuf*, s. 104.

51 Bk. Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, Ankara 1994, s. 132.

52 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 20.

53 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 100.

54 Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 245.

Keşf ve Yakîn

Belli bir mertebeye ulaştıktan sonra elde edilen keşfi bilgi sûfilerce muhtelif açılardan vahiyle eşdeğerde görülse bile, bu bilginin açıklanma zorunluluğunun bulunmaması ya da çoğu zaman açıklanabilir türden olmaması veya kolayca ifâde kalıplarına dökülememesi sebebiyle, bağlayıcılık noktasından keşf sâhibinin dışında bir başka kemseyi ilgilendirmedeği, dolayısıyla subjektif olduğu açıktır. Ayrıca burhan ve delîlin geçerli olduğu alanda keşfi bilginin istidlâlî bilgilerle aynı olacağına belirtilmesi, bu sahada keşf yoluyla farklı bir bilginin ortaya çıkmayacağını da göstermektedir. Bu durumda keşfi bilginin kişiye ne gibi bir yararı olduğu sorulabilir. Sûfilerin açıklamaları dikkate alındığında bu soruya verilecek cevap, "yakîn" olacaktır.⁵⁵ Zira onlara göre keşf sâhibi, vahiy ile bildirilmiş olan ve burhan ve delille ortaya konmuş bulunan dinin hükümlerini, bizzat görür hâle gelerek kesin îmana; yâni *yakîne* ermektedir.⁵⁶ Nitekim İbrahim (a.s.) Hz. Allah'tan, ölüyü nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini talep edince, Hz. Allah "Yoksa inanmadın mı?" diye hitap etmiş, o da "İnanırım ancak kalbimin mutmain olması için görmek istedim" diye cevap vermişti (Bakara, 260). Buna sûfiler, îman ile "iyân"ın birleşmesi demektedirler.⁵⁷ Bu hâle eren kimse, dil ile *ikrar*, kalb ile *tasdik*, ruh ile *yakîn*⁵⁸ derecesine ulaşmış demektir. İmam Gazzâlî'nin yakîn nûruyla müşâhede sonucu âriflerin ulaştıkları îmanı en ileri mertebe olarak görmesi,⁵⁹ perdenin kalkmasıyla hakîkatın açık bir şekilde görünmesi diye târif ettiği mükâşefe ilmini, bütün ilimlerin gâyesi olarak takdim etmesi ve bunun, kalb aynasını kötü sıfatlardan temizleyerek orada bir nûrun zuhur etmesini sağlayan siddîk ve mukarreblerin ilmi olduğunu belirtmesi⁶⁰ bu sebeple olmalıdır. Ayrıca yakîn derecesinde îmana eren kişinin, şer'î emirleri yerine getirmekte zorlanmayacağı belirtilmiştir.⁶¹ İmâm-ı Rabbânî bunu şöyle dile getirir: Sûfiyye yoluna girmekten maksat şer'an îtikad edilmesi gereken şeylerin hak olduğuna *yakîni* artırmak... Ve şer'î emirlerin edâsı husûsunda kolaylık sağlamaktır.⁶²

55 Mesela bk. Serrâc, *el-Luma'*, s. 101-103; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 123; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 446, 448-449, 451; Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, s. 27.

56 Hz. Ebû Bekir'in, "Yakîn îmânın tamâmıdır" dediği nakledilmektedir (bk. Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi [DİA]*, X, 107); Sûfilerden Ebu Bekir Verrak'ın benzer sözü için bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 450.

57 Bk. Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşifî, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* (Trc. M. Şerif el-Abbâsî), İstanbul 1291, s. 128.

58 Sülemî, *Kitâbü'l-mukaddime fi't-tasavvuf*, s. 103.

59 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 20.

60 Gazzâlî, *İhyâ*, I, 32-33.

61 Kişinin amele ancak yakîn ile güç yetirebileceği, amelde noksanlığın yakinde eksiklikten ileri geldiği, Lokman Hekim'den naklen kaydedilmektedir (bk. Aziz Mahmud Hüdâyî, *İlim Amel Seyr u Sülûk* [haz. Hasan Kâmil Yılmaz], İstanbul 1988, s. 25).

62 Rabbânî, I, *Mektup* 59, 217.

Netice

Tasavvuf ehli keşfi doğru ve kesin bilgiye ulaşmada güvenilir bir kaynak olarak kabul etmiştir. Ancak seyr u sülûk esnasında meydana gelen keşfi bilgide değişik sebeplerden dolayı yanılma ihtimâli bulunduğundan, bu bilgiler Kitap ve Sünnet'le kontrol edilmelidir. Seyr u sülûk tamamlandıktan sonra belli bir mertebeye ulaşanların elde ettikleri keşfi bilgi ise doğruluk, kesinlik ve korunmuşluk açısından vahiy ile eşdeğerdedir. Aklın ve duyu organlarının yetersiz kaldığı metafizik alanda keşfle bir takım gayb bilgilerine ve kader hükümlerine vâkıf olunabilmekte, ayrıca bizzat Allah hakkında müşâhede ile bilgi elde edilebilmektedir. Öte yandan burhan ve delîlin geçerli olduğu alanda keşfle ulaşılan bilgiler, istidlâl yoluyla elde edilen bilgilerle çelişmezler. Naslardan hüküm çıkarma ve dinî hükümleri doğru anlama bakımından keşf icihadla aynı fonksiyonları icra etmekte, hatta hatâlı icihadların tesbit edilmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte keşfi bilgiler subjektif olup keşf sâhibinin dışındaki kimseleri bağlamaz. O sebeple daha çok bu hâli yaşayanlar açısından önem arzeden keşfin kişiye sağladığı yarar, îmân ve amelde yakîn/tatmîn meydana getirmesinden ibârettir.